

MÁRIA KOŠKOVÁ*

Neologizmy ako zdroj homonymie v jazyku (na slovenskom a bulharskom materiáli)¹

KOŠKOVÁ, M.: Neologisms as a source of homonymy in language (on Slovak and Bulgarian material). *Slavica Slovaca*, 55, 2020, No 2, s. 179-187 (Bratislava).

The following study draws attention to the emergence of homonymous language units as a result of a simultaneously acting process of neologisation or more precisely internationalisation as their most productive source in the last more than two decades in the Slovak-Bulgarian language correlation.

Neologisms, interlingual homonymy, cross-lingual homonymy.

0. Problematika dynamiky jazyka v jej rozličných aspektoch nestráca na svojej aktuálnosti. Neustále prebiehajúce inovačné procesy zasahujúce najmä lexikálnu rovinu jazyka odhaľujú spoločné vývinové tendencie vo všetkých slovanských jazykoch. Pozoruhodnou skutočnosťou v rámci nespracovaného konfrontačného priestoru je vznik homonymných jazykových prostriedkov ako výsledok paralelne pôsobiaceho procesu neologizácie. Objektom predkladaného príspevku je prehľad i analýza nárastu homonym v slovensko-bulharskej jazykovej korelácii v dôsledku uvedeného inovatívneho javu. Téma vyplynula z lexikologicko-lexikografického výskumu tohto fenoménu v širšom slovanskom kontexte. V súvislosti s nastolenou témou je potrebné poukázať na zvolený prístup k terminologickému vymedzeniu pojmov priamo sa dotýkajúcich danej témy, ktoré teória, či už domáca alebo zahraničná, i v súčasnej dobe nerieši jednotne.

1. Neologizácia ako proces tvorby najmä nových slov sa dostáva do centra záujmu slovanskej lingvistiky v posledných desaťročiach minulého storočia, keď sa aj v slovenskej a bulharskej odbornej literatúre precizujú otázky spojené s neologickou terminológiou a obsahom pojmu neologizmus. Vo všeobecnosti sa prijíma, že neologizmus je inovačný prvok v danom jazyku (lexikálna jednotka, nový význam, slovné spojenie, frazéma), ktorý sa vo vzťahu k existujúcim jednotkám slovnej zásoby súčasného jazyka vyznačuje novosťou, a to jednak z hľadiska vzniku, jednak z hľadiska stavby jazykového prejavu. Pritom sa nedá presne určiť, kedy neologizmus prestáva byť neologizmom a začleňuje sa do bežnej slovnej zásoby.² Kritérium novosti, ako dokladá N. Kostova, má subjektívny charakter, keďže novosť nemôže byť kvantitatívne zmeraná³ a môže rýchle stratí svoju aktuálnosť. O relatívite príznaku *novosť* lexikálnej jednotky vo vzťahu k jestvujúcim lexémam súčasného jazyka, ktorý sa zvyčajne vymedzuje v období posledných 50–70 rokov, svedčí aj nejednotnosť zaznamenávania novotvarov v normatívnych príručkách. Vymedzenie časového úseku, ku ktorému sa vznik neologiz-

* Mgr. Mária Košková, CSc. Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, Dúbravská cesta 9, 841 04 Bratislava, e-mail: maria.koskova@savba.sk.

¹ Štúdia je súčasťou riešenia grantovej úlohy projektu VEGA č. 2/0067/18 Medzijazyková homonymia v slovanských jazykoch.

² Horecký, J. – Buzássyová, K. – Bosák, J. a kol.: Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny. Bratislava: Veda, 1989, s. 309-313; porovnaj aj Благоева, Д. – Колковска, С.: Динамика и иновационни процеси в българската лексика в края на XX и началото на XXI век. In: Българска лексикология и фразеология. Т. 1. Българска лексикология. София: АИ „Проф. Марин Дринов“, 2013, с. 221-226.

³ Костова, Н.: Глаголни неологизми в българския език. София: Българска академия на науките, Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“, изд. „Авангард Прима“, 2018, с. 12.

mu vzťahuje, je možné iba v prípade sústavnej registrácie novotvarov v špecializovaných slovníkoch neologizmov. Kým v slovenskej neografii takáto príručka chýba a informácie o nových jazykových prvkoch nájdem najmä na stránkach časopisu Kultúra slova, bulharská neografia disponuje už niekoľkými slovníkmi nových slov,⁴ ktoré vyšli v rozpätí rokov 1993–2010, a v súčasnosti sa pripravuje ďalšie vydanie. Hoci lexikografické spracovanie neologizmov s rôznym stupňom lexikalizácie má v bulharských príručkách skôr informatívny než normatívny charakter (explicitne sa však uvádzajú kvalifikátory pre nežiaduce slová a výrazy), poskytuje v rámci konfrontačného výskumu oboch jazykov isté indície o čase ich vzniku a uplatňovaní v praxi. Na ich základe môžeme neologizmy motivované vznikom nových pomenovacích a komunikačných potrieb oboch národných spoločností datovať od posledného desaťročia minulého storočia, keď ich nebývalý nárast ovplyvnili nielen zmeny, ktoré nastali v spoločensko-politickom a kultúrnom priestore, ale aj vedecko-technický vývin, ako aj ustálenie nových komunikačných sfér.

1.1. Vznik nových jazykových prostriedkov v posledných vyše dvoch desaťročiach svedčí o dominancii preberania cudzích slov, resp. internacionalizmov⁵ v porovnaní s ich utváraním vlastnými slovotvornými postupmi na domácej pôde. Nie len na základe existujúcich neografických príručiek bulharčiny, ale aj na báze konfrontácie jazykových systémov oboch porovnávaných jazykov, ktorá vyplynula z práce na prekladovom slovníku,⁶ zisťujeme ich relatívnu otvorenosť voči prijímaniu cudzích slov alebo prvkov najmä z angličtiny, resp. americkej angličtiny, pričom výraznejšie prejavy internacionalizácie sú zjavné v bulharčine, kde jej miera v porovnaní so slovenčinou dosiahla značne vysoký stupeň. Konkrétny opis procesov internacionalizácie jazyka a ich výsledkov v slovensko-bulharskom kontexte sme poskytli na inom mieste.⁷ Ako už bolo konštatované v slovenskej odbornej literatúre, postoj odborníkov skúmajúcich jazyk prešiel za posledných tridsať rokov istou transformáciou, začal sa uprednostňovať liberálnejší prístup⁸ k preberaniu cudzích výrazov a vplyvom prostriedkov masovej komunikácie, najmä internetu, sa cudzie výrazy oveľa rýchlejšie začali udomáčňovať a uplatňovať v jazykovej praxi a následne i lexikograficky spracúvať. Takto okrem nových pomenovaní na označenie nových pojmov (napr. *esemeska* / *есемес*; *fitnes* / *фитнес*; *mobil*, *mobilný telefón* / *мобифон*, *мобилен телефон*; *rating* / *рейтинг* a i.) sa do jazyka mnohokrát nekriticky a neodôvodnene preberajú aj nové pomenovania pre známy pojem, ktorý už má v preberajúcom jazyku svoj vlastný výraz (napr. *briefing* / *брифинг* – *tlačová konferencia*, *tlačová porada*, *tlačová beseda*, hovor. *tlačovka* / *пресконференция*; *broker* / *брокер* – *sprostredkovateľ*, *dohodca*; *miting* / *митинг* – *verejné zhromaždenie* / *масово събрание* a i.) a v rámci takejto koexistencie prevzatie často vytláča tradičný výrazový prostriedok z komunikácie, prípadne prispieva k jeho zániku (napr. *biznis* / *бизнес* – *obchod*, *obchodná činnosť*, *podnikanie* / *търговия*, *търговска дейност*, *предприемачество*; *mainstream* / *мейнстрийм* – *hlavný* al. *stredný prúd*, *smier*, *tendencia* / *основно течение*, *направление* a i.). Na druhej strane však nadmerné obavy zo zaraďovania nenormatívnych cudzích prostriedkov reči do spisovného jazyka, ako i nesprávny predpoklad o ich perspektívnosti či trvácnosti vedú k vylúčeniu takých inovácií z kodifikačných príručiek, proti ktorých používaniu

⁴ Prehľad bulharských slovníkov nových slov pozri v Niševa, B.: Inovační procesy v české a bulharské jazykové situaci (na materiálu jazyka médií). Praha: Univerzita Karlova v Praze, Nakladatelství Karolinium, 2014, s. 38.

⁵ Termín internacionalizmus vnímame v súlade so slovenskou i bulharskou odbornou teóriou, pozri napr. Buzássyová, K.: Vzťah internacionálnych a domácich slov v premenách času. In: Jazykovedný časopis, 2010, roč. 61, č. 2, s. 113-130; rogovňaj Вацкова, К.: Интернационализационни процеси в българския език в края на XX век. In: Bosák, J. (ed.): Internacionalizácia v súčasných slovanských jazykoch: za a proti. Bratislava: Veda, 1999, s. 59-66.

⁶ Košková, M.: Bulharsko-slovenský slovník III (Поаз - С). Bratislava: Slavistický ústav Jána Stanislava, Vydavateľstvo VEDA, s. 713.

⁷ Košková, M.: Dynamika jazyka v zrkadle slovníkového spracovania (na bulharskom a slovenskom materiáli). In: Slavica Slovaca: XVI. medzinárodný zjazd slavistov v Belehrade. Príspevky slovenských slavistov, 2018, roč. 53, č. 3-4 (supplementum), s. 4-18.

⁸ Mislovičová, S.: O niektorých prevzatiach z angličtiny. In: Kultúra slova, 2018, roč. 52, č. 4, s. 210.

nemožno namietat'. Napríklad v slovenčine už zdomácnené slovo *lajk* na označenie kladného hodnotenia alebo prejavu sympatií s niekým, niečím na sociálnych sieťach, ku ktorému rýchlo pribudli ďalšie vlastnými slovotvornými prostriedkami utvorené odvodeniny svedčiace o jeho životaschopnosti *lajkovať*, *lajkovanie*, *lajkovaný*, *olajkovať*, *lajker* a ktoré dokonca strácajú charakter hovorovosti, nie sú lexikograficky spracované. Bulharské neografické príručky uvedený výraz nezachytávajú, hoci sa jeho frekvencia zvyšuje najmä v spojeniach *лайк бутон*, *сложих лайк*, *поставих лайк*.

1.2. Nejednoznačnosť prijímania cudzích jazykových prvkov, resp. internacionalizmov možno ilustrovať na pomenovaniach s atypickým pre obidva jazyky zakončením *-ing*, prezentujúcich nežiaduce vnášanie cudzích systémových rysov, ktorých nárast je v posledných rokoch príznačný. Isté pochybnosti vyvoláva napr. kalkovaný výraz z angličtiny *bankovanie* i jeho originálna podoba *banking* fungujúce najmä v bankovej, finančnej i reklamnej sfére na vyjadrenie významu „vykonávanie bankových operácií, poskytovanie bankových produktov alebo služieb“, ktoré Slovník súčasného slovenského jazyka (ďalej len SSSJ) neuvádza, avšak výrazy *homebanking*, *internetbanking* rovnoznačné s výrazmi *domáce bankovníctvo*, *internetové bankovníctvo* alebo *bankovníctvo cez internet* sú v ňom zachytené. Bulharské pendanty *банкиране*, *банкинг*, po prvýkrát registrované začiatkom storočia,⁹ prispeli k vzniku slovesných derivátov *банкирам*, *банкувам*, ktoré sa už začlenili do bežnej slovnej zásoby. Už pred desiatimi rokmi S. Mislovičová poukázala na neprirodzenosť inštrumentálvej väzby kalku *bankovať s niekým*, no napriek neodporúčaniu odborníkov jeho uplatňovanie v jazykovej praxi neustúpilo. V súvislosti s nenáležitým používaním slovesa *bankovať* i jeho spodstatnenej podoby *bankovanie* autorka pripomenula potenciálnu existenciu týchto slov v slovenčine, neregistrovaných v nijakých lexikografických dielach, na označenie *prikladania baniek* pri liečebnej a relaxačnej masáži.¹⁰ Tu sa už dostávame k príslušnému javu preberania cudzích slov s identickou podobou, ktorých významová štruktúra v prijímajúcich jazykoch nemusí korešpondovať, na čo poukážeme v ďalšom výklade.

2. Tradične sa formálna zhoda lexém, presnejšie lexii¹¹ s diametrálne odlišnou sémantikou vníma ako jav homonymie. Napriek tomu sa pri vymedzovaní jej kritérií či už v domácej alebo zahraničnej jazykovednej teórii a praxi názory odborníkov značne rozchádzajú, často si i protirečia. Keďže cieľom príspevku nie je porovnávanie rôznych odborných prístupov a hodnotení špecifického javu homonymie, dotkneme sa iba niektorých otázok priamo súvisiacich s našou témou. Podstata odlišných náhľadov na homonymiu vyplýva nielen z užšieho či širšieho chápania tohto závažného systémového javu (t. j. od extrémneho odmietania homonymie ako nežiaduceho javu cez priznanie statusu homonymie iba formálne identickým dvojiciam slov odlišného pôvodu¹² v staršej literatúre až po zahrňanie do homonymie jej príbuzných javov homofónie, homografie, homoformie¹³), ale najmä zo stanovenia kritérií na odlíšenie homonymie od polysémie, čo sa ukazuje ako najnáročnejšia, ba priam neuskutočniteľná úloha delimitácie. V súvislosti s neostrou hranicou medzi homonymiou a polysémiou, s tzv. prechodným pásmom (o kosémii hovorí J. Dolník)¹⁴ sa v slovenskej odbornej literatúre zdôrazňuje, že sa „doteraz nepodarilo ustáliť, aké druhy sémantických príznakov motivujú významovú blízkosť semém v rámci jednej polysémickej štruktúry a kedy sa významová

⁹ Костова, Н.: Глаголни неологизми в българския език, с. д., s. 57-58.

¹⁰ Mislovičová, S.: O slovese bankovať. In: Kultúra slova, 2010, roč. 44, č. 5, s. 290-292.

¹¹ Celkom oprávnené J. Šikra vymedzuje základné jednotky na úrovni lexikálnosémantického systému ako bilaterálne jazykové jednotky – lexie (majúce formu a jeden význam) a hovorí o homonymných lexiiach. In Šikra, J.: Lexikálna homonymia. In: Jazykovedný časopis, 1992, roč. 43, č. 1, s. 14.

¹² Peciar, Š.: Vzťah polysémie a homonymie. In: Slovo a slovesnosť, 1980, roč. 41, č. 2, s. 86-92. Dostupné na internete: <http://sas.ujc.cas.cz/archiv.php?art=2661>.

¹³ Ivanová-Šalingová, M.: Teória lexikálnej homonymie. In: Slovo a slovesnosť, 1980, roč. 41, č. 3, s. 217-221. Dostupné na internete: <http://sas.ujc.cas.cz/archiv.php?art=2690>.

¹⁴ Dolník, J.: Mnohovýznamovosť a sémantické odvodzovanie. In: Kultúra slova, 1989, roč. 23, č. 10, s. 321-329.

súvislosť už stráca.¹⁵ Nejednoznačnosť riešenia otázok vzťahu polysémie a homonymie v rovine lingvistickej reflexie sa prejavuje najmä v lexikografickej praxi, kde sa dokonca konštatuje existencia „istého chaosu, ktorý vládne pri vymedzovaní homonymným a polysémických lexém.“¹⁶ Na ilustráciu poukážeme na nejednotnosť v hodnotení homonymity pri spracúvaní slov rovnakého typu v oboch porovnávaných jazykoch. Napríklad, kým SSSJ vymedzuje slovo *muškát*, ktoré je latinského pôvodu, ako polysémickú lexému s významovými zložkami 1. „okrasná rastlina“, 2. „odroda hrozna“, 3. „víno z tohto hrozna“, Homonymický slovník (ďalej HS) ho zaznamenáva ako homonymnú dvojicu *muškát*¹ „druh ozdobného kvetu“; *muškát*² 1. „druh cudzokrajného korenia“, 2. „sorta hrozna“, 3. „víno z tejto sorty“. Podobný odlišný prístup zisťujeme aj v bulharskej lexikografii, kde sa homonymá doposiaľ nespracovali v podobe špecifického slovníkového diela. Kým staršie slovníky zaznamenávajú odlišné významy slova *мускам* v jednom viacvýznamovom hesle 1. „vždyzelený tropický strom“, 2. „semeno plodu tohto stromu“, 3. „sorta hrozna“, nový výkladový slovník bulharského jazyka už zohľadňuje výraznú sémantickú diferenciaciu formálne identických lexíí v homonymnom vzťahu *мускам*¹ 1. „muškátovník“, 2. semeno plodu tohto stromu; *мускам*² 1. „sorta viniča“, 2. „hrozno tejto sorty“, 3. „víno z tohto hrozna.“ Okrem nejednotných kritérií v chápaní otázok homonymie a individuálneho prístupu k jej lexikografickému spracovaniu v oboch jazykoch uvedené doklady prezentujú nielen vnútrojazykové, ale aj medzijazykové homonymné vzťahy medzi nimi.

3. Pri vymedzení medzijazykovej homonymie, ktorá vyplýva z konfrontácie dvoch jazykových systémov, sa situácia navyše komplikuje tým, že ťažko možno na ňu aplikovať kritériá vnútrojazykovej homonymie (najmä pokiaľ ide o totožnosť formy). Napriek množstvu teoretických prác v slavistickej odbornej literatúre, „neexistuje uspokojivá definícia tohto javu a celý rad teoretických aj praktických otázok zostáva stále nedoriešený,“ pričom „lexikografické spracovanie medzijazykovej homonymie v rámci slovanských jazykov výrazne zaostáva za jej výskumom.“¹⁷ V slovensko-bulharskej či bulharsko-slovenskej relácii sa tejto problematike venovala dosiaľ iba nepatrná pozornosť.¹⁸ Nejednotnosť názorov slovenských i bulharských bádateľov prezentuje i rozmanitý terminologický aparát na pomenovanie základného pojmu tohto jazykového javu: *medzijazykové homonymá / междуезикови омоними*,¹⁹ *interlingválne homonymá / интерлингвални омоними*,²⁰ *zradné slová /*

¹⁵ Horecký, J. – Buzássyová, K. – Bosák, J. a kol.: Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny, c. d., s. 341.

¹⁶ Любенова, Е.: Формално моделиране на лексикалната омонимия. Пловдив: Издателство „Макрос 2000“, 2001, s. 129.

¹⁷ Grigorjanová, T.: Medzijazyková homonymia v slovanských jazykoch z pohľadu lexikografie. In: Košková, M. – Čoroleeva, M. (eds.): Bulharská a slovenská lexikografia v zjednotenej Európe. Bratislava – V. Ťрново: Slavistický ústav Jána Stanislava SAV – Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“, ИК „Знак 94“, 2009, s. 102.

¹⁸ Tejto problematike je venovaných niekoľko odborných článkov a jedna doktorandská práca: Csapák, R.: Medzijazyková homonymia v spisovnej slovenčine a bulharčine ako lexikologický problém. In 7. študentská vedecká konferencia. Univerzitná knižnica Prešovskej univerzity. Prešov, 2012, s. 808-813. Dostupné na internete: <https://www.publib.sk/web/kniznica/elpub/dokument/Chovanc3/subor/s6-7.pdf>; Бъркалова, П.: Словашко-български междуезикови омоними. In: Научни трудове на Пловдивския университет, 1983, т. 21, кн. 5, Филология, с. 131-136; Николова, П.: Словашко-българската междуезикова омонимия – едно от предизвикателствата на XXI век. In: Славистиката в глобалния свят – предизвикателства и перспективи. Сборник с доклади от конференцията, проведена на 5-6 октомври 2012 г. Благоевград: УИ „Неофит Рилски“, 2012, с. 77-80; Николова, П.: Словашко-българската междуезикова омонимия и чуждозиковото обучение. Автореферат. София, 2013, 41 с.; Костова, Н. – Кошкова, М.: Омонимията като следствие от повторно заемане на чужди думи (върху български и словашки материал). In: Доклади от Международната годишна конференция на Института за български език „Проф. Любомир Андрейчин“ (14-15 май 2019 година). София: Изд. на БАН, 2019, с. 91-96.

¹⁹ Kollár, D.: Medzijazyková homonymia. In: Studia Academica Slovaca, 1982, roč. 11, s. 223-234; Иванова, Ц.: По някои принципи и специфични въпроси на междуезиковата омонимия в славянските езици. (С ориентация към българо-сръбската омонимия). In: Славистични проучвания. Сборник в чест на XI международен славистичен конгрес. Велико Търново: УИ „Св. св Кирил и Методий“, 1993, с. 67-77.

²⁰ Horáková, R.: Interlingválne homonymá ako lexikografický problém. In Slavica Slovaca, 2003, roč. 38, č. 1, c. 13-20.

лъжливи приятели на преводача,²¹ *aproхутатá / апроксимату*²² a iné. Názory sa rozchádzajú najmä pri interpretácii kritéria formálnej zhody dvoch lexíí rozličných jazykov. Prikláňame sa k názoru P. Nikolovej, ktorá pripúšťa „zhodnú alebo podobnú zvukovú podobu“, ale aj „zhodnú a podobnú grafickú podobu“²³ lexikálnych dvojíc, čím k homonymám priraduje i paronymné dvojice. Oporu pre to nachádzame v stanovisku C. Ivanovej argumentačne podloženom historickým vývinom jednotlivých slovanských jazykov, v dôsledku čoho v nich dochádza k rozličným fonologickým zmenám. Podľa nej sú nesporné historické zákonitosti vedúce k fónickým rozdielom v jednotlivých slovanských jazykoch „dostatočným dôvodom pokladať za homonymá nielen zvukovo totožné slová, ale aj tie s minimálnymi odlišnosťami.“²⁴ S touto argumentáciou možno len súhlasiť, čo rozvinieme v nasledujúcej časti.

3.1. Na základe skúmaného jazykového materiálu prezentujúceho dva geneticky blízke, ale typologicky odlišné jazyky, akými sú slovenčina a bulharčina, zriedkavejšie odkrývame homonymné dvojice s identickou zvukovou i grafickou podobou, napríklad: *brak – брак* „manželstvo“; *izba – изба* „pivnica“; *matka – matka* „maternica“; *plat – плат* „látka“; *skoba – скоба* „zátvorka“; *stoka – стока* „tovar“; *stolica¹; stolica² – столица* „hlavné mesto“; *stud – студ* „zima“ a i. Úplnú formálnu zhodu homonym zisťujeme väčšinou pri jednoslabičných slovách.

3.2. Čiastočné formálne rozdiely medzijazykových homonym vyplývajú predovšetkým:

a) z rozličných grafických systémov oboch jazykov (latinka a cyrilika) a z existencie niektorých grafém v jednom jazyku a ich absencie v druhom (napr. v slovenčine: ä, h, đ, ť, Ľ, ň, ô, ia, ie, iu a i.; v bulharčine: ъ, ѝ, ю, я), resp. v dôsledku odlišných fonetických reflexov (a; u – ъ; h – г, ie – е, ô – о, ia – а; я), napr.: *baňa – баня* „kúpeľňa“, „kúpeľ“; *hrad – град* „mesto“; *miestnosť – местност* „kraj, oblasť“; *pôvod – повод* „dôvod, príčina“; *pýr¹; pýr² – нур* „hody, hostina“; *vôňa – воня* „smrad, zápach“ a i. Z hľadiska jazykovej interferencie a lexikografického spracovania zložitých vzťahov medzi homonymnými lexiami sú zaujímavé prípady neúplnej zvukovej zhody typu: *трѣст¹* „združenie podnikov“ = *trast, trust a трѣст²* „vysoká vodná tráva“ = *trst', trstina*. Tu je namieste poukázať aj na reláciu grafém s významotvornou dištingtívnou funkciou *y / ý – i / í* v slovenčine oproti jednej graféme i fonéme v bulharčine, kde napr. homofónne slovenské lexie *vír – výr* sa dostávajú do homonymného vzťahu s bulharskou paralelou *вир 1* „hlboká voda, hlbčina“; 2. „vodojem, vodná nádrž“; podobne *бум* „spôsob života“ a nerovnoznačné slovenské paralely *byt; bit; bít; byt'; bit' a i.*;

b) z nezhodnej zvukovej podoby na fonetickej úrovni spôsobenej nepomerom medzi pevným prízvukom na prvej slabike v slovenčine a pohyblivým prízvukom v bulharčine, napr.: *kapela – капела¹* „čiarпка“; *kapela²* „kaplnka“; *podchod – подход* „prístup“; *pozor – позор* „hanba, potupa; *rakovina – раковина* „lastúra, mušľa, ulita“; *socha – соха 1* „rássocha“, 2. „podpera“; prípadne výraznou mäkkosťou spoluhlások v slovenčine oproti tvrdým spoluhláskam v bulharčine, napr.: *divák – дивак 1* „divoch“, 2. „hlupák, zadubeneц“. Minimálne rozdiely hláskovej podoby homonym vyplývajú aj z kvantity hlások, ktorá pre bulharčinu nie je charakteristická, napr.: *fěn – фен* „fanúšik“; *kávička – кавичка* „úvodzovka“; *komár – комар* „hazard“; *ústav – устав* „stanovy, štatút“; *zápas – запас* „zásoba, záloha“; *záplata – заплама* „mzda, plat“; *zásada¹; zásada² – засада 1* „skryté postavenie“, 2. „nástraha, pasca“, 3. „ofsajd, postavenie mimo hry“ a i.;

c) z odlišných morfológických (slovotvorných) charakteristík oboch jazykov prejavujúcich sa najmä pri prídavných menách a slovesách, napr. rozličné slovotvorné formanty v názvoch príznačkov a vlastností: *lesný – лесен* „ľahký, jednoduchý“; *neverný – неверен* „nepravdivý, klamný“; „ne-

²¹ Pančíková, M.: Zradné slová alebo medzijazyková homonymia. In: *Studia Academica Slovaca*, 2007, roč. 36, s. 111-119; Влахов, С. – Флорин, С.: Непреводимото в превода. София: Наука и изкуство, 1990, s. 130.

²² Кърпачева, М.: Апроксимация и апроксиматични речници. In: *Български език*, 1991, № 4, с. 379-389.

²³ Николова, П.: Словашко-българската междуезикова омонимия и чуждоезиковото обучение, с. д., s. 19.

²⁴ Иванова, Ц.: По някои принципи и специфични въпроси на междуезиковата омонимия, с. д., s. 70.

správny, chybný“; *smutný* – *смутен*¹ „nepokojný, búrlivý“; *смутен*² „rozpačitý, zmätený“; *смьтен* „hmlistý, matný, nejasný“; *úžasný* – *ужасен* „hrozný, desný, strašný“. Čiastočná formálna odlišnosť pri slovesách vyplýva aj z ich základného tvaru, keďže slovenskému infinitívu sloviess zodpovedá 1. osoba jednotného čísla prítomného času v bulharčine, hoci homonymný vzťah sloviess je prezentovaný zväčša 3. osobou, napr.: *iskať* – *искам, иска* „chcieť“; *virít* – *вирия, виру* „dvíhať, zdvíhať“; *prosiť* – *прося, прося* „žobrat“; *sporiť* – *споря, спору* 1. „debatovať, polemizovať“, 2. „hádať sa, škriepiť sa, mať spor“ a i.

Ako vidieť z uvedených dokladov, kritérium formálnej identity sémanticky odlišných slov v slovensko-bulharskej relácii nie je vždy splniteľné. Väčšinu medzijazykových homonym by sme z aspektu vnútrojazykovej homonymie charakterizovali ako homografy alebo paronymá. Napokon z lingvodidaktického a prekladateľsko-tlmočnickeho hľadiska je striktné rozlišovanie homonymie, homofónie, homografie a paronymie irelevantné. Preto i z hľadiska lexikografického spracovania zastávame širší pohľad na medzijazykovú homonymiu a symetriu formy na lexikálnej úrovni vnímame ako totožnosť i podobnosť znenia a grafického vyjadrenia lexii oboch jazykov.

3.3. Nemenej dôležitá je i otázka slovnodruhovej zaradenosti homonymných dvojíc, ktorá sa takisto chápe rozdielne. Pre potreby našej konfrontačnej analýzy len uvedieme, že za medzijazykové homonymá považujeme i formálne totožné alebo podobné základné tvary slov s odlišnou sémantikou, ktoré patria k rozličným slovným druhom, napr. *cap*¹ – *cap*² = *чан* „napodobňuje zvuk pádu, úderu“; *desný* – *десен*¹ 1. „pravý“, 2. „pravcový“; *десен*² „vzorka, dezén“; *máj* = *май*¹ – *май*² „asi, hádam, možno“; *svet* – *свет* „svätý“; *tuk* – *тук* „tu“ a i.

4. V lexikologickej teórii slovanských jazykov sa za zdroj vnútrojazykovej homonymie všeobecne uznáva rozpad pôvodne polysémických lexém, náhodná zhoda slov v dôsledku vlastnej slovtvorby alebo prevzatia cudzieho slova / cudzích slov s rovnakou formou a odlišným obsahom a za zdroj medzijazykovej homonymie sémantická diferenciacia spoločného slovného fondu, a to buď domáceho, alebo (spoločne) prevzatého, náhodná zhoda slov, ako aj lexikálna derivácia rozličnými slovtvornými postupmi v jednotlivých jazykoch.²⁵

Pre ilustráciu zložitých vzťahov, ktoré historickým vývinom vznikli medzi formálne totožnými lexémami s odlišným sémantickým obsahom práve v dôsledku sémantickej diferenciacie slov nielen v rámci jedného jazyka, ale aj v rámci oboch porovnávaných jazykov, uvedieme príklad neosémantizácie, ktorá v súčasnosti ovplyvňuje najmä ich slovesný mikrosystém. Bulharské sloveso *точа, точи* prezentujú tri homonymné jednotky, z ktorých jedna rozvila svoju polysémickú štruktúru utvorením dvoch nových expresívnych významov, neosémantizmov,²⁶ čím korešponduje so slovenskou polysémickou lexémou *točiť* iba s tromi významami, zatiaľ čo v ostatných významoch ide o medzijazykovú homonymiu.

<i>točiť</i>	<i>точа, точи</i> ¹
1. „uvádzať do kruhového pohybu, krútiť“	1. „prelievať, stáčať“
2. „kruhovými pohybmi zhotovovať“	2. „nalievať, čapovať“
3. „prelievať, stáčať“	3. „kruhovými pohybmi zhotovovať“
4. „nalievať, čapovať“	4. „súkaním pliesť, skrúcať“

²⁵ Kollár, D.: Medzijazyková homonymia, c. d., s. 226-227.

²⁶ Termíny neosémantizmus, sémantický neologizmus, sémantická inovácia pomenávajú nový význam lexikálnej jednotky existujúcej v slovnej zásobe, porovnaj Martincová, O.: Problematika neologismů v současné spisovné češtině. Praha: Univerzita Karlova, 1983, s. 84; porovnaj aj Благоева, Д. – Колковска, С.: Динамика и иновационни процеси в българската лексика в края на XX и началото на XXI век, c. d., s. 250.

	5. „dobývať, ťažiť“
	6. pren. „sťahovať dáta na vlastné dátové médium“
	7. pren. „vykrádať podnik a pod., tunelovať“
	<i>точа, точи</i> ²
	„spracúvať váľkom, vaľkať“
	<i>точа, точи</i> ³
	„robiť ostrým nejaký nástroj, ostrit“

Uvedená slovenská lexéma navyše vstupuje s dvoma ďalšími bulharskými homonymami do viacnásobnej medzijazykovej homonymie.

4.1. Keďže v príspevku sa zameriavame na lexikálnu homonymiu ako dôsledok procesu neologizácie, sústredíme sa aj na internacionalizáciu jazyka, ktorá je najproduktívnejším spôsobom vzniku homonymných dvojíc v oboch jazykových systémoch v posledných dvoch desaťročiach. Ako sme už vyššie uviedli, vznik neologizmov v súčasnosti preukazuje prevahu preberania cudzích slov, resp. internacionalizmov nad utváraním domácich slov vlastnými prostriedkami. Značný podiel na sémantickej diferenciacii už jestvujúcich v oboch jazykoch lexikálnych jednotiek má aj tzv. opakovaná internacionalizácia, na ktorú upozornila K. Buzássyová už v 90. rokoch minulého storočia ako na aktuálny jav, keď sa daný internacionalizmus, zvyčajne slovo latinského alebo gréckeho pôvodu, dostáva do jazyka po istom čase opakovane, avšak sprostredkovane cez iný cudzí jazyk, najmä cez angličtinu. Ako uvádza autorka, opakovaný internacionalizmus svojou formálnou i sémantickou štruktúrou môže pritom prejavovať „menší i väčší stupeň continuity či diskontinuity s jeho „predkom“, t. j. predchádzajúcim internacionalizmom“, čím sa zvyšuje polysémia jestvujúcej jazykovej jednotky alebo vznikajú samostatné homonymné jednotky.²⁷ Pri opakovaných internacionalizmoch, resp. opakovaných prevzatiach²⁸ nejde o obnovu alebo resémantizáciu slov už bežne fungujúcich v jazyku, ale o ich novú funkciu s novým sémantickým zaťažením v rozličných komunikačných sférach. Ako príklad takéhoto opakovaného prevzatia prostredníctvom angličtiny, keď dochádza k homonymii v oboch jazykoch, môžeme uviesť staršiu výpožičku zo švédčiny *trol* / *трол* na označenie „démonickej bytosti alebo škriatka“ a novšie prevzatie z angličtiny *trol*, *troll* / *трол*, ktoré sa už začína udomáčňovať vo význame „účastník internetovej komunikácie, ktorý zverejňuje provokačné, urážlivé alebo bezobsažné informácie za účelom vyvolania konfliktu, sporu.“ Uvedené slovo v slovenčine nie je lexikalizované, kým v bulharčine sa už presunulo do aktívnej slovnej zásoby a motivovalo celý rad derivátov: *трол*, *тролене*, *тролвам*, *тролирам*, *тролна*, *тролиране*.²⁹

4.2. Bez nároku na vyčerpávajúcu charakteristiku v skratke poukážeme na najfrekvencovanejšie typy homonymie v dôsledku neologizácie a na späť s ňou zložitost' interlingválnych vzťahov v rámci oboch porovnávaných jazykov.

4.2.1. Zriedkavejšie sa vyskytujú prípady úplnej zhody homonymných jednotiek v oboch jazykoch. Napríklad vedľa staršieho latinského prevzatia *animácia*¹ / *анимация*¹ vo významoch 1. „druh

²⁷ Buzássyová, K.: Opakovaná internacionalizácia a problém identifikácie morfológických a lexikálnych jednotiek. In: Jazykovedný časopis, 1991, roč. 42, č. 2, s. 89.

²⁸ Terminu opakované prevzatie, obsahovo blízkeho termínu opakovaný internacionalizmus v slovenskej jazykovede venovala pozornosť G. Múcsková: „Opakované prevzatia“ ako výsledok historických kultúrnych kontaktov. In: Šimková, M. (ed.): Slovo – Tvorba – Dynamickosť. Na počesť Kláry Buzássyovej. Bratislava: Veda, 2010, s. 442-451.

²⁹ Костова, Н.: Глаголни неологизми в българския език, с. д., s. 58.

umenia vytvárajúci ilúziu pohybu bábok alebo kreslených alebo počítačom tvorených obrazcov“, 2. „výsledok tohto umenia“ sa udomácnilo novšie prevzatie z angličtiny *animácia*² / *анимация*² s významom „organizovanie voľného času rekreantom za účelom zábavy.“ V oboch jazykoch sa utvorili aj príslušné homonymné deriváty: *animátor*¹, *animátor*²; *animovať*¹ / *анимирам*¹, *animovať*² / *анимирам*².

Podobne vedľa staršieho prevzatia *tender*¹ / *тендер*¹ pomenúvajúceho 1. „pomocný vagón“, 2. „pomocné plavidlo“ pribudol opakovaný internacionalizmus *tender*² / *тендер*² s významom „verejné výberové konanie“ a i.

4.2.2. Vo väčšine prípadov homonymné lexémy v oboch jazykoch nevykazujú totožnú koreláciu sémantického obsahu i rozpätia. Napríklad frekventovaný novotvar z oblasti výpočtovej techniky *relácia* s významom „súbor interakcií používateľa na webe“ spôsobil nárast homonymných lexém v slovenčine: *relácia*¹ s významom 1. „vysielanie rozhlasu alebo televízie“, 2. „správa, hlásenie medzi inštitúciami“; *relácia*² s významom „vzájomný vzťah, pomer“. Týmto vstúpil do špecifických vzťahov s homonymnými jednotkami v bulharčine, kam tento novotvar neprenikol: *релация*¹ s významom 1. „vzájomný vzťah, pomer“, 2. „smer, trasa“ a *релация*² s významom „písomné služobné hlásenie“.

4.2.3. Asymetriu v sémantickej rovine možno pozorovať pri formálne zhodných jednotkách, ktoré v rámci jedného jazyka predstavujú významy polysémickej lexémy, v rámci oboch jazykov však ide o homonymné vzťahy. Zaujímavý príklad križenia a ustaľovania prevzatých slov v historickej perspektíve prezentuje mnohoznačné bulharské sloveso *дефилирам*, ktoré korešponduje so slovenským ekvivalentom *defilovať* s významom „pochodovať pri slávnostnej prehliadke“ a jeho sémantickým derivátom „pohybovať sa v istej postupnosti, istom slede; vynárať sa“. Ďalšou sémantickou deriváciou nadobudla bulharská lexéma dva nové významy „predvádzať modely šiat“ a „prezentovať sa pred komisiou“. Hoci spájacim prvkom všetkých významov bulharského slovesa je spoločný sémantický príznak – séma „prezentovanie, predvedenie, predstavenie“, jeho motivačným zdrojom bolo staršie slovo francúzskeho pôvodu *дефиле*¹ pomenúvajúce „horské tesné údolie alebo úžľabinu“. Genetická súvislosť medzi ním³⁰ a novotvarom *дефиле*² s významom „módna prehliadka“ je už nejasná a nezreteľná a súčasní používatelia jazyka si ju neuvedomujú, preto z hľadiska dnešnej komunikácie bulharská lexikografia hodnotí uvedené lexie ako homonymné.

4.2.4. Rozdiely vyplývajúce z existencie homonymných jednotiek v jednom jazyku a ich absencie v druhom sú spôsobené aj vlastným utváraním na domácej pôde alebo cudzím prevzatím len do jedného z porovnávaných jazykov.

Napríklad vedľa lingvistických termínov *prefix* / *префикс*¹, *представка*¹ začali v bulharčine fungovať novotvary *префикс*², *представка*² s posunutým významom „kód na identifikáciu druhu tovaru, firmy a pod.“, ktoré nemajú analogické slovenské pendanty.

Rozdielne prenikanie cudzích výrazov reprezentujú slovenské homonymá, kde napr. okrem najstaršieho anglického prevzatia *boxer*¹ „zápasník v boxe“, ktorému zodpovedá aj bulharský ekvivalent *боксьор*, postupom času pribudli ďalšie dva sémanticky odlišné výrazy *boxer*² „plemeno psa“ a *boxer*³ „kovové prstene používané ako zbraň“, ktoré nemajú bulharské paralely.

5. Záver. Homonymia ako závažný systémový jav patrí k najproblematickejším jazykovým javom nejednotne interpretovaným v odbornej slavistickej literatúre, čo vplyva aj na jej rozdielne lexikografické spracovanie. Cyklický návrat k otázkam homonymie svedčí o teoretickej nedoriešenosti a otvorenosti tohto problému.

³⁰ Pôvod bulharského substantíva *дефиле* interpretuje bulharský etymologický slovník na základe pôvodného významu francúzskeho slova *défilé* pomenúvajúceho „tlesňavu, po ktorej možno prejsť ako po stopách nite“, pozri Български етимологичен речник. Т. I. А–З. София: Издателство на БАН, 1971, s. 350.

Na základe konfrontačného výskumu slovenčiny a bulharčiny sme poukázali na skutočnosť, že vnútrojazykovú a medzijazykovú homonymiu, ktorou sa rieši protiklad formy a obsahu jazykového znaku, nemožno stotožňovať.

Hoci porovnávané jazyky vykazujú viaceré spoločné črty ako výsledok paralelne pôsobiaceho procesu neologizácie, resp. internacionalizácie, ktorá je najproduktívnejším zdrojom homonymných lexikálnych jednotiek v posledných vyše dvoch desaťročiach, na konkrétnych príkladoch sme demonštrovali aj ich osobitosti.

Pramene

- Ivanová-Šalingová, M.: Homonymický slovník. Bratislava – Prešov: Vydavateľstvo SAMO, 1997. 216 s.
- Slovník súčasného slovenského jazyka. A–G. Hl. red. K. Buzássyová – A. Jarošová. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV, 2006. 1134 s.
- Slovník súčasného slovenského jazyka. H–L. Ved. red. A. Jarošová – K. Buzássyová. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV, 2011. 1087 s.
- Slovník súčasného slovenského jazyka. M–N. Ved. red. A. Jarošová. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV, 2015. 1100 s.
- Български етимологичен речник. Т. I. А–З. София: Издателство на БАН, 1971. 679 с.
- Български тълковен речник. Четвърто допълнено и преработено издание от Димитър Попов. София: Наука и изкуство, 1996. 1093 с.
- Речник на българския език. Т. 9 (М). София: Акад. изд. „Проф. Марин Дринов“, ЕТ „ЕМАС“, 1998. 880 с.
- Речник на новите думи в българския език. София: Наука и изкуство, 2010. 515 с.

Neologisms as a source of homonymy in language (on Slovak and Bulgarian material)

Mária Košková

Homonymy as a serious systemic phenomenon belongs to the most problematic language phenomena interpreted differently in expert Slavic literature, which impacts its various lexicographic processing. The following study draws attention to the emergence of homonymous language units as a result of a simultaneously acting process of neologisation or more precisely internationalisation as their most productive source in the last more than two decades in the Slovak-Bulgarian language correlation. Based on the confrontational research of Slovak and Bulgarian language, author points to the fact that interlingual and cross-lingual homonymy, used to solve the opposite of the form and content of a language sign, ought not to be treated as equals.